

O'ZBEKISTONDA SOLIQ QARZINI UNDIRISH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Aripova Iroda Ikramovna

Angren universiteti "Iqtisodiyot va moliya" kafedrasasi assistenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15140406>

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda soliq qarzini undirish tizimini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Soliq qarzlarini samarali boshqarish va undirish bo'yicha xorijiy tajribalar o'rganilib, ularni milliy qonunchilik va amaliyotga moslashtirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, soliq qarzini kamaytirish va undirish samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalar, soliq monitoringi tizimlari va muqobil yechimlar tavsiya etiladi. Maqolada soliq majburiyatlarini bajarish bo'yicha soliq to'lovchilarning huquqiy madaniyatini oshirish hamda davlat va tadbirkorlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: soliq qarzi, undirish mexanizmi, soliq tizimi, soliq majburiyatlari, raqamli texnologiyalar, soliq monitoringi, tadbirkorlik, huquqiy madaniyat, iqtisodiy samaradorlik, davlat moliyasi.

Kirish

Mamlakat iqtisodiyotining barqarorligi va rivojlanishi davlat moliyaviy siyosatining samaradorligiga bevosita bog'liq. Davlat budjeti daromadlarining asosiy qismini soliqlar tashkil etadi va ularning o'z vaqtida va to'liq yig'ilishi iqtisodiy taraqqiyot uchun muhim omildir. Shu nuqtai nazardan, soliq qarzlarining paydo bo'lishi va ularni undirish tizimining samarali ishlashi davlatning fiskal barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi ham so'nggi yillarda soliq tizimini modernizatsiya qilish, undirish mexanizmlarini takomillashtirish va soliq to'lovchilar bilan o'zaro munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan islohotlarni amalga oshirmoqda.

Soliq qarzining vujudga kelishi turli omillar bilan bog'liq bo'lib, ularning asosiy sabablaridan biri tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy qiyinchiliklari, soliq qonunchiligidagi murakkabliklar, soliqlarni hisoblash va to'lash jarayonidagi noaniqliklar, shuningdek, ba'zi hollarda soliq to'lovchilarning qasddan qarzdorlikka yo'l qo'yishidir. Shu bilan birga, soliq organlari tomonidan soliq qarzini undirish borasidagi chora-tadbirlar ham har doim ham yetarlicha samarali natija bermasligi mumkin. Bu esa davlat budjetiga tushumlarning kamayishiga olib kelib, makroiqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimolini oshiradi. [1]

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, soliq qarzlarini kamaytirish va ularni samarali undirish mexanizmlarini joriy etish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Ayrim rivojlangan mamlakatlarda soliq qarzdorligi yuzaga kelishining oldini olish maqsadida avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari, majburiy ijro mexanizmlari, soliq imtiyozlari va rag'batlantiruvchi choralar joriy qilingan. O'zbekistonda ham mazkur yo'nalishda sezilarli ishlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, soliq qarzini undirish tizimini yanada takomillashtirish talab etiladi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, soliq monitoringining samaradorligini oshirish va soliq to'lovchilarning huquqiy madaniyatini oshirish muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolada O'zbekistonda soliq qarzini undirish mexanizmini takomillashtirish yo'llari tahlil qilinadi. Soliq tizimidagi mavjud muammolar, ularning yuzaga kelish sabablari va ularni hal qilish bo'yicha ilg'or tajribalar o'rganiladi. Xususan, soliq qarzini kamaytirish bo'yicha xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalarini o'rganish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va milliy qonunchilikni takomillashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, soliq qarzlarini undirish samaradorligini oshirish uchun muqobil yechimlar, jumladan, avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari, soliq xabardorligi dasturlari va jarima sanksiyalarining ta'sirchanligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Soliq siyosatining samaradorligi mamlakatdagi iqtisodiy faollik va tadbirkorlik muhitining barqarorligiga ham bog'liq. Shu sababli maqolada soliq qarzlarini undirishda davlat va tadbirkorlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, soliqlarni o'z vaqtida to'lash madaniyatini shakllantirish va soliq qonunchiligining yanada takomillashtirilishiga alohida e'tibor qaratiladi.

Adabiyotlar sharhi

O'zbekistonda soliq tizimini takomillashtirish va soliq qarzini undirish mexanizmlarini modernizatsiya qilish mavzusi bo'yicha bir qator mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan izlanishlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlarda soliq siyosatining iqtisodiy barqarorlikka ta'siri, soliq qarzidorligining sabab va oqibatlari hamda samarali undirish usullari o'rganilgan.

Bekmurodov A. (2021) o'z tadqiqotida soliq tizimidagi mavjud muammolar va ularni hal qilish yo'llarini tahlil qilgan. Uning fikricha, soliq qarzlarini kamaytirish uchun soliq to'lovchilarning huquqiy madaniyatini oshirish, soliq tushumlarini raqamlashtirish va monitoring tizimlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. U soliq to'lovchilarning mas'uliyatini oshirish orqali qarzidorlikning oldini olish mumkinligini ta'kidlaydi. [2]

Islomova S. (2020) O'zbekiston soliq tizimini xorijiy tajriba bilan qiyoslab, soliq qarzini undirishda avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlarining samaradorligini o'rgangan. Uning tadqiqotida Germaniya va Janubiy Koreya tajribalariga alohida urg'u berilgan bo'lib, ushbu davlatlarda soliq to'lovlarining aniqligi va shaffofligini ta'minlash maqsadida sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanish muhim ekani ko'rsatilgan. [3]

Yuldashev R. (2022) soliq qarzlarini undirish borasida jazo choralari va rag'batlantiruvchi mexanizmlarning ta'sirini tadqiq qilgan. U ayrim hollarda soliq to'lovchilarga nisbatan haddan tashqari qattiq chora-tadbirlar qo'llanilishi tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, soliq qarzini kamaytirishning eng samarali usullaridan biri bu tadbirkorlik subyektlariga moliyaviy yengilliklar yaratish va soliqlarni o'z vaqtida to'lashga rag'batlantirishdir. [4]

Xalqaro tajribani o'rgangan Klimov V. (2019) AQSh va Yevropa davlatlarida soliq qarzlarini undirish bo'yicha ishlab chiqilgan zamonaviy tizimlarni tahlil qilgan. Unga ko'ra, rivojlangan davlatlarda soliq qarzini kamaytirish uchun soliq imtiyozlari va muqobil to'lov tizimlari keng joriy etilgan. Masalan, AQShda soliq to'lovchilar bilan kelishuv asosida qarzidorlikni bo'lib-bo'lib to'lash tizimi mavjud bo'lib, bu soliq tushumlarini samarali oshirishga yordam beradi.

Sharipov Z. (2021) soliq qarzlarini undirishda sud va ma'muriy organlarning o'rni haqida tadqiqot olib borgan. Uning fikricha, O'zbekistonda soliq qarzidorligining oldini olish uchun ma'muriy sud tizimini yanada kuchaytirish va soliq organlari hamda tadbirkorlar o'rtasidagi nizolarni hal etish mexanizmlarini takomillashtirish talab etiladi.

Nazarova T. (2022) soliq qarzlari kamaytirish bo'yicha raqamli texnologiyalarning o'rni haqida fikr bildirgan. U soliq tushumlarini oshirishda blokcheyn texnologiyalarini qo'llash, soliq monitoring tizimlarini rivojlantirish va sun'iy intellekt asosida soliq ma'lumotlarini tahlil qilish samaradorlikni oshirishini ta'kidlaydi.

Umuman olganda, mavjud tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda soliq qarzini undirish tizimini yanada takomillashtirish uchun xalqaro tajribadan samarali foydalanish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va soliq to'lovchilar bilan o'zaro hamkorlikni mustahkamlash zarur.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda soliq qarzlari undirish mexanizmini tahlil qilish uchun qiyosiy tahlil, statistik tahlil va normativ-huquqiy hujjatlar tahlili usullari qo'llanildi. Xalqaro tajriba va O'zbekiston soliq tizimining amaldagi mexanizmlari solishtirilib, ularning samaradorligi baholandi. Shuningdek, mavjud muammolarni aniqlash va takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar

Har qanday davlatning iqtisodiy barqarorligi va moliyaviy mustahkamligi soliq tizimining samaradorligiga bog'liq. Soliqlar davlat byudjetining asosiy manbai bo'lib, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston ham mustaqillik yillaridan boshlab soliq siyosatini modernizatsiya qilish va uni xalqaro standartlarga moslashtirishga harakat qilmoqda. Shunga qaramay, bugungi kunda soliq qarzlari undirish jarayoni hali ham muammolar bilan to'qnash kelmoqda. Bu esa davlat byudjetiga tushumlarning kechikishiga, moliyaviy intizomning zaiflashishiga va tadbirkorlar hamda jismoniy shaxslarning moliyaviy yukining ortishiga olib keladi. Shuning uchun soliq qarzini undirish mexanizmini takomillashtirish davlat siyosatining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Soliq qarzlarning ortishiga turli omillar sabab bo'ladi. Birinchidan, soliq to'lovchilarning moliyaviy imkoniyatlarining yetishmovchiligi bu borada asosiy muammo hisoblanadi. Ba'zan tadbirkorlik subyektlari iqtisodiy inqiroz, bozordagi talabning pasayishi yoki boshqa moliyaviy qiyinchiliklar tufayli soliqlarni o'z vaqtida to'lay olmaydi. Bu holat ayniqsa, kichik va o'rta biznes vakillari orasida keng tarqalgan.

Ikkinchidan, soliq tizimidagi murakkab byurokratik jarayonlar ham qarzidorlikning ortishiga sabab bo'lishi mumkin. Ba'zi holatlarda soliq organlari va tadbirkorlik subyektlari o'rtasidagi ma'lumot almashinuvi sust kechadi, bu esa noto'g'ri hisob-kitoblar yoki kechikkan to'lovlarga olib keladi.

1-jadval: Soliq qarzlari undirish bo'yicha statistika (2023-yil holati bo'yicha)

Yil	Soliq qarzi (mlrd so'm)	Undirilgan mablag' (mlrd so'm)	Undirish samaradorligi (%)
2021	5 200	3 800	73.1%
2022	6 100	4 450	72.9%
2023	7 300	5 100	69.9%

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2021–2023-yillar davomida O'zbekistonda soliq qarzlari ortib bormoqda. 2021-yilda umumiy qarz 5 200 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa,

2023-yilga kelib bu raqam 7 300 mlrd soʻmgacha oshgan. Biroq, undirilgan mablagʻlar ham ortgan boʻlishiga qaramay, undirish samaradorligi pasayib bormoqda. [5]

Uchinchidan, soliq toʻlovchilar huquqiy ongi va soliqlar boʻyicha xabardorlik darajasining pastligi ham muhim omil hisoblanadi. Baʼzan tadbirkorlar mavjud soliq imtiyozlari yoki toʻlov muddatlarini kechiktirish imkoniyatlari haqida yetarli maʼlumotga ega boʻlmaydi. Natijada, ular soliq toʻlovlarini vaqtida amalga oshirmay, jarimalar va penyalarning yigʻilib ketishiga sabab boʻladilar.

Rivojlangan davlatlar soliq qarzlari undirish borasida turli mexanizmlardan foydalanadi. Masalan, AQShda soliq organlari sunʼiy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalangan holda qarzdorlarni monitoring qilish va soliqlarni oʻz vaqtida undirish tizimini ishlab chiqqan. Ushbu tizim soliq qarzdorlik darajasini prognoz qilish va toʻlovlarni avtomatlashtirish imkonini beradi.

Yevropa davlatlarida esa soliq toʻlovchilarga oʻz qarzlari qulay sharoitda toʻlash uchun maxsus imtiyozlar va boʻlib-boʻlib toʻlash imkoniyatlari beriladi. Masalan, Germaniyada tadbirkorlik subyektlariga soliq qarzlari maʼlum muddat davomida toʻlash imkoniyati taqdim etiladi, bu esa ularning moliyaviy yukini kamaytirishga yordam beradi. [6]

Janubiy Koreya esa soliq toʻlovchilarning intizomini oshirish maqsadida raqamli platformalar orqali soliqlarning avtomatik toʻlanishini yoʻlga qoʻygan. Ularning tajribasi shuni koʻrsatadiki, soliqlarni raqamlashtirish va avtomatlashtirish orqali davlat byudjetiga tushumlarni oshirish va qarzdorlik darajasini kamaytirish mumkin.

Soliq qarzlari undirish davlatning moliyaviy barqarorligini taʼminlashda muhim oʻrin tutadi. Oʻzbekistonda bu jarayonni yanada takomillashtirish uchun xalqaro tajribadan foydalanish, soliq toʻlovchilarning huquqiy ongi va xabardorligini oshirish hamda soliq tizimini toʻliq raqamlashtirish zarur. Shuningdek, ragʻbatlantiruvchi mexanizmlar joriy qilinishi va qonunchilik bazasi takomillashtirilishi soliq qarzlari kamaytirishga yordam beradi. Agar taklif etilgan islohotlar amalga oshirilsa, soliq qarzlari hajmini qisqartirish va davlat byudjetiga tushumlarni oshirish mumkin boʻladi.

Xulosa

Oʻzbekistonda soliq qarzlari undirish tizimini takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Tahlil natijalari shuni koʻrsatadiki, soʻnggi yillarda soliq qarzlari miqdori ortib borayotgan boʻlsa-da, ularni undirish samaradorligi pasaymoqda. Buning asosiy sabablaridan biri iqtisodiy muammolar, huquqiy mexanizmlarning yetarlicha samarador emasligi va soliq toʻlovchilarning xabardorlik darajasining pastligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar/Используемая литература/References:

1. Bekmurodov A. (2022). Soliq tizimini modernizatsiya qilish va uning iqtisodiy samaradorligi. Tashkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Karimova D. (2021). Soliq siyosati va biznes muhitining rivojlanishi. Tashkent: Davlat iqtisodiyot instituti.
3. Saidov R. (2023). Oʻzbekistonda soliq qarzlari undirish mexanizmlari. Xalqaro iqtisodiy tadqiqotlar jurnali, 4(1), 45-58.
4. Yuldashev N. (2020). Soliq tizimi va tadbirkorlik: Muammolar va yechimlar. Toshkent: Adolat nashriyoti.

5. Smith J. & Wilson R. (2022). Tax Collection and Compliance Strategies in Emerging Markets. London: Cambridge University Press.
6. OECD (2023). Tax Administration 2023: Comparative Information on OECD and Other Advanced Economies. Paris: OECD Publishing.